

kın söylemler İslâmcılık ve Türkçülük üzerinde yoğunlaştı. Ancak Tanzimat'ın Osmanlı milleti tanımını yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinde yaşayan herkesi içine alan "Türk milleti" tanımıyla yeni döneme de intikal etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâdık Rifat Paşa, *Risâle-i Ahlâk*, İstanbul 1263; a.m.f., *Müntehabât-ı Âsâr*, İstanbul 1290, s. 42 vd.; Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1294/1877, s. 43; Cevdet, *Tezâkir*, I, 20, 67-71; a.m.f., *Ma'rûzât*, s. 70, 114; Tunali Hilmi, *Bir Geçmişin Yâdigârı: Onuncu Hutbe*, Kahire 1327/1909, s. 19, 45, 49-50, 53, 63-65, 68; Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1328, s. 77, 120-130, 480-485; Hâşim Nâhid, *Türkiye İçin Necat ve İ'tilâ Yolları*, İstanbul 1331, s. 321, 322; A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 88-89, 93, 122-123, 152; Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1976, s. 8, 9; Engin Deniz Akarlı, *Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri*, İstanbul 1978, s. 1-16; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*, İstanbul 1983, s. 59-60, 106, 107, 112; a.m.f., "19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *TCTA*, I, 342, 348-351; Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889-1902*, İstanbul 1985, s. 9-17; a.m.f., *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, ts. (Üçdal Neşriyat), s. 213-214, 217-219; a.m.f., "Osmanlılık", *TCTA*, V, 1389-1393; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, s. 100, 556-564, 627; İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 31-34; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876* (trc. Osman Akınhay), İstanbul 1997, I, tür.yer.; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık: 1908-1918* (trc. Türkan Yöney), İstanbul 1998, s. 9, 10, 19-26; Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat*, İstanbul 1999, II, 757-775; Bekir Koçlar – Şerif Demir, "Hukukî Alanda Osmanlılık Düşüncesi 1839-1971", *Osmanlı*, Ankara 1999, VII, 348-353; Kemal H. Karpat, *Ortaoğuda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (trc. Recep Boztemur), İstanbul 2001, s. 23-27, 49-70, 105-125, 153-171; Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul 2001, I, 54-71; Akşın Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık 1839-1913", a.e., I, 88-98, 104-116; E. Dawn, "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology", *The Review of Politics*, XXIII/3, Notre Dame 1961, s. 378-383, 400; R. Saffrastjan, "Ottomanism in Turkey in the Epoch of Reforms in XIX C. Ideology and Policy", *EB*, XXIV/4 (1988), s. 72-86; XXV/1 (1989), s. 34-44; Ejder Okumuş, "Geleneksel Osmanlı Siyasal Kimliğinin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/4 (2005), s. 18-22, 31; M. Akif Aydın, "Batılılaşma", *DİA*, V, 162-167; Ufuk Gülsoy, "İslahat Fermanı", a.e., XIX, 188-189; Azmi Özcan, "Milliyetçilik", a.e., XXX, 84-87.

AZMİ ÖZCAN

OSMANLILAR

(آل عثمان)

Batı Anadolu'nun kuzeyinde bir Türkmen beyliği olarak ortaya çıkıp üç kıtaya yayılan ve kurucusunun adıyla anılan Türk-İslâm dünyasında en uzun ömürlü imparatorluk (1300-1922)

I. SİYASÎ TARİH

- A) Klasik Dönem (1300-1774)
- B) Yakın Dönemler (1774-1922)

II. MEDENİYET TARİHİ

- A) Siyasî ve İdarî Teşkilât
- B) Askerî Teşkilât
- C) Hukukî-Adli Yapı
- D) Malî Yapı
- E) İktisadî ve Ticarî Yapı
- F) Sosyal Hayat
- G) İlim ve Kültür
- H) Sanat

I. SİYASÎ TARİH

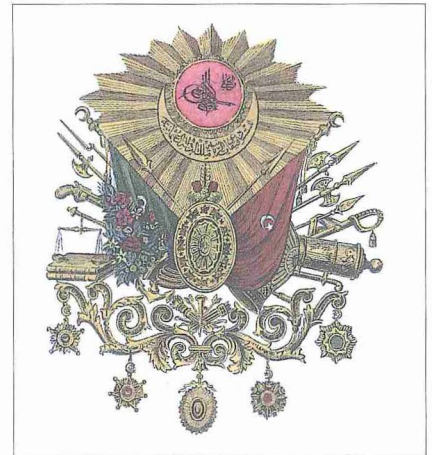
A) Klasik Dönem (1300-1774). Osmanlı Hânedanı. İlk Osmanlı tarihçilik geleneğine göre Osmanlı ailesi (Âl-i Osmân), Oğuz Han nesline dayanan ve kendilerine beylik kurma yetkisi tanınmış olan Kayı boyundan gelmektedir. Kayı boyuna mensubiyet sadece ilk kronik yazarlarınca değil Osmanlı hânedanınca da benimsenmiş ve bu boya ait damgalar maddî malzemelerde gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in tarihi bir şahsiyet olarak ortaya çıkışı, Bizans'a karşı gazâ yapan Selçuklu uç bölgesindeki Türkmen beyliklerinin oluşturduğu siyasî şartların bir sonucudur. Onun müstakil bey oluşu da 1302'de bir Bizans ordusunu yenişinden ve uç bölgesinde yerel Bizans idarecilerine (tekkur) karşı giriştiği mücadelelerden sonradır. Osmanlı tarihlerinde ailenin kökeni, beyliğin kuruluşu menkıbevi bir tarzda anlatılmakla birlikte Osman Bey'in babasının Ertuğrul, onun da babasının adının Gündüz Alp olduğu bilinmektedir. Bunların dışındaki ata adlarıyla ilgili şecerelerin herhangi bir tarihi değeri yoktur.

Osman Bey'den sonra yerine geçen oğlu Orhan Bey zamanında ilk defa Rumeli topraklarına geçilerek burada kalıcı bir siyaset izlenmeye başlandığı gibi beylik oluşumunun ilk adımları da atılmıştır. Aşiret yapılanması içinde örfe dayalı idare geleneği, önde gelenler / eşitler arasında giderek Osman Bey'in seçkinleşmesi ve liderliği üstlenmesi bu siyasî dönüşüm için belirleyici olmuştur. Bununla birlikte salt aş-

ret yapılanması yanında Selçuklu devlet teşkilâtından da etkilenilmiş olması tabiidir. Bu merhalede Osman Bey ve silâh arkadaşları arasındaki bağlar önem kazanmış ve ilk siyasî teşekkülün çerçevesi şekillendirilmiştir. Beylik sürecinin devlet pozisyonunu kazandığı I. Murad devrinde ve özellikle Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleştirilen askerî, idarî organizasyon, merkezî sistemi güçlendirme ve hızlı fütuhat, bunun için gerekli insan gücü kaynaklarını teşkilâtlandırma gibi âmillerle yerleşik devlet vasfı, görünüşü ve düzeni sağlanmıştır. Fâtih Sultan Mehmed'in faaliyetleriyle tekâmül etmiş haliyle klasik Türk-İslâm devlet modeli ortaya çıkmış ve bu durum tek hânedana dayalı güçlü bir merkezî idare tarzının yerleşmesiyle diğer benzeri devlet yapılanmasından farklılaşmış, bu sayede kalıcılık temin edilmiştir. Böylece Fâtih Sultan Mehmed dönemiyle Osmanlı Devleti "imparatorluk" sürecine girmiş, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman Bayezid devirlerinde bu gelişme pekişmiş ve yerleşmiş, XVII. yüzyıldan itibaren bir iki istisna dışında padişah otoritesi, saray halkı ve merkezî bürokrasiye kayma eğilimi göstermiştir.

Osmanlı padişahlarının siyasî gücü klasik dönemde şüphesiz etkili ve mutlak konumdaydı. Padişah, hem örfî hem şer'î yönden mutlak bir idareciydi. En başta gelen vazifesi olarak kendini Hakk'ın emaneti olan tebaanın muhafızı şeklinde tanımlıyordu. Aslında hilâfet anlayışı da bu çerçevede Osmanlılar'da farklı bir şekilde yorumlanmaktaydı. Halifelik, hânedanın Ab-

Osmanlı arması

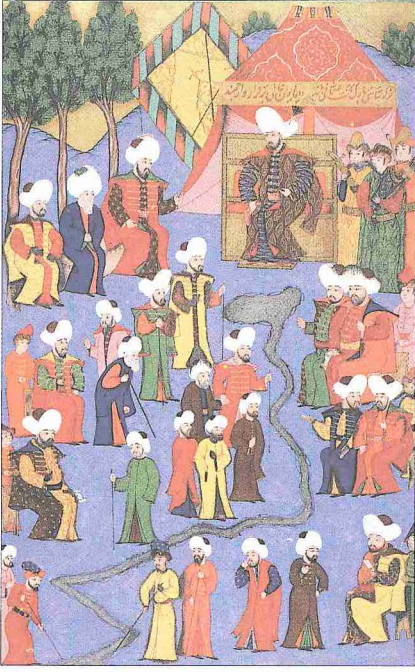

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi (kuruluştan 1683'e kadar)

	1359'da Osmanlı toprakları
	1451'de Osmanlı toprakları
	Fâtih Sultan Mehmed dönemi (1451-1481) fetihleri
	II. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim dönemi (1512-1520) fetihleri
	Kanûnî Sultan Süleyman dönemi (1520-1566) fetihleri
	1566-1683 fetihleri

Osman Gazi'nin cülûsunu tasvir eden bir minyatür (*Hüner-nâme*, I, TSMK, Hazine, nr. 1523, vr. 49^a)

bâsî halifeleriyle kan bağı olmadığı bilindiğinden klasik yorumu ile değil gazâ ve cihad şartını yerine getirme mukaddes yerleri koruma, adaleti dünya yüzüne yayma olarak değerlendiriliyordu. Hilâfeti klasik şekliyle canlandırma gayretleri, hânedanı Kureyş kabilesine bağlayacak iddialarla birlikte ancak XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış, XIX. yüzyılda çeşitli siyasî sebeplerle âdetâ yeniden yorumlanarak önemle üzerinde durulan bir hususu teşkil etmiştir.

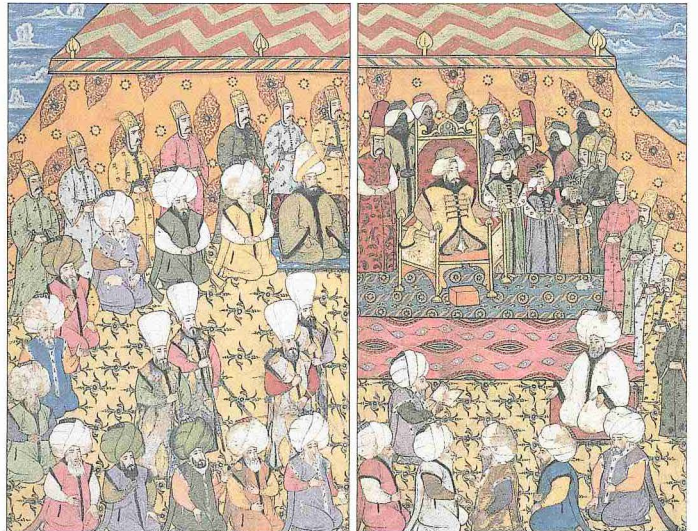
Osmanlı padişahları II. Selim'e kadar bizzat sefere çıkmayı ve gazâyı başlıca vazifeleri olarak telakki etmişlerdi. İlk defa sefere gitmeyip İstanbul'da vefat eden II. Selim'dir. Osmanlı veraset anlayışının değişmeye başladığı dönem ise klasik Osmanlı hükümdar tipinin artık tarihe karıştığı XVII. yüzyılın başlarına rastlar. I. Ahmed'in saltanatı sonrasında ailenin büyük ferdinin tahta çıkarılması yeni bir uygulamayı da beraberinde getirmiştir. O döneme kadar kimin padişah olacağı önceden tesbit edilmemiş, eski Türk saltanat sistemi sürdürülmüş, vâki olan muhalefetin devletin geleceğini tehdit etmesi endişesiyle daha önce de uygulanan "kardeş katli" Fâtih Kunnâmesi'nde yerini bulmuş ve ondan sonraki taht sahipleri tarafından da uygu-

lanmıştır. Bu kanuna uymayan ilk padişah I. Ahmed zamanında daha önceki acı olaylar ve devlet adamlarının katkısıyla giderek en büyük hânedan mensubunun tahta vâris olması, diğerlerinin sıkı bir şekilde göz altında tutulması temayülü ağırılık kazanmış ve böylece "ekberiyet" usulü yerleşmiştir. Bu devirlerde Osmanlı hânedanı artık tek bir hükümdarın değil ailenin topluca tavır sergilediği, vâlide sultanlar, damadlar, vezirler ve bunların adamlarıyla merkezî bürokrasiden oluşan bir iktidar paylaşımı ile idare edilen bir yapı arz ediyordu. Osmanlı padişahlarının gazi sıfatları da artık bizzat sefere çıkmalarından çok ordunun başarısıyla kazanılan bir sıfat haline dönüşmüştür. Osmanlı hânedanının ilk ciddi krizi, IV. Murad'ın vefatı ve geride tek bir hânedan mensubu olarak kalan Sultan İbrâhim'in ilk saltanat yıllarında yaşanmıştır. Bundan sonraki hükümdarlar Sultan İbrâhim'in soyuna dayanır. Aile fertlerinin azlığı veya teke inişi bazı alternatif hânedanları gündeme getirmiş olmakla birlikte her türlü tehlikeye ve tehditlere rağmen hânedanın bizâtihi kendisi tarihte eşine az rastlanan bir şekilde devletle bütünleşip âdetâ kutsiyet kazanmış, XIX. yüzyılın son çeyreğinde ilân edilen anayasasında bu mümtaz ve dokunulmaz yerini muhafaza etmiş olarak devletin yıkılışına kadar varlığını korumuştur.

Osmanlı Beyliği. İlihanlılar'ın baskısı ile XIII. yüzyılda Selçuklular'ın dağılması sonucu batı uç bölgelerinde hayli kalabalık sayıya ulaşan Türkmen cemaatleri müstakil bir beylik şeklinde ortaya çıkmaya başladı. Eski Selçuklu merkezinde Karamanoğulları, Bizans sınırında Germiyanogulları, Karesi, Aydın, Saruhan, Menteşe, Candaroğulları ve nihayet başlangıçta hiç dik-

kati çekmeyen Osmanlılar bulunuyordu. Osman Bey'in liderliğindeki bu küçük beylik önceleri Kastamonu uç bölgesinde yer alıyordu. Zamanla Eskişehir, Bursa ve İzmit'e kadar uzanan bölgeye hâkim olan Osman Bey civardaki tekfurlarla mücadeleye girdiği gibi onun en önemli hedefini İzmit teşkil etti. 1302'de bir Bizans kuvvetini yenmesi onun şöhretini arttırdı ve Osmanlı Beyliği'ni civardaki Türkmen beylikleri arasında ön plana çıkardı. Osmanlılar kısa bir süre sonra uygun coğrafi mevkilerinin de rolüyle gözlerini önlerindeki denizlere, hatta bunların daha ötesine çevirdiler. Öteden beri yöredeki Türkmenler tarafından tanınan Rumeli toprakları gazâ ve ganimet ideolojisinin başlıca hedefi oldu. Osmanlılar buldukları bölgelerde durumlarını sağlamlaştırdı önce Bursa'yı aldılar (1326), ardından 1329'da kazanılan Pelekanon savaşı şöhretlerini daha da arttırdı. Bunun hemen akabinde İzmit (1331), İzmit (1337) ve Kocaeli yöresini alıp Bizans'ın merkezine kadar dayandılar. Karesioğulları'nı ilhak ettikten sonra (1334-1345) Bizans'ın içinde bulunduğu iç savaşta yararlanıp Marmara sahillerine ulaştılar ve Gelibolu'ya geçtiler. Taht kavgası yapan Kantakuzenos'un müttefiki sıfatıyla 1349-1352 yıllarında civarını tanıdıkları Gelibolu'yu 1354'te ele geçirdiler. Böylece Avrupa yakasında ilerideki fetihleri yönlendirecek çok önemli bir köprü başı tuttular.

Osmanlı Beyliği, özellikle I. Murad devrinden itibaren Anadolu ve Balkanlar'da girişilen faaliyetlerle bir devlet olma yoluna girmiş, yavaş yavaş merkezî sistemi oluşturma çabaları başlamış, devlet bürokrasisinin teşekkülünün ilk görüntüleri ortaya çıkmış, yeni müesseseler ve askerî teşkilâtın temelleri atılmıştır. Balkanlar'-

Sultan III. Ahmed'in huzurunda şeyhülislâmın da bulunduğu bir toplantıda ulemânın tartışmasını gösteren bir minyatür (*Sumnâme-i Vehbî*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3593, vr. 41^a-42^a)

Surnâme-i Vehbî'de ulemâyî tasvir eden bir minyatürden detay (TSMK, III. Ahmed, nr. 3593, vr. 12^b)

da üç kol halinde ilerleyiş, yerli unsurların şiddetli direnişiyile karşılanmasına rağmen uygulanan uzlaştırıcı siyaset, halka ve birtakım askerî zümrelere eski statülerini muhafaza hakkı tanınması, adalet prensiplerinin yaygınlaştırılması ve kalıcı yerleşme siyaseti izlenmiş olması gibi sebeplerle süratle genişledi. Önce Edirne'nin alınışı ve 1371'deki Çirmen zaferinin ardından Makedonya'daki Sırp beyleri, Bizans imparatoru ve Bulgar kralının Osmanlılar'a bağlılığı sağlandı. Artık Osmanlı gücü o sıralarda ıssızlaşmış, iç kavgalarla sarsılmış, önemli bir askerî birliktelikten yoksun kalmış Balkanlar'da süratli şekilde yayılmaya başladı. Yine de yer yer etkili direniş görüldü. Balkan devletleri Osmanlılar'ı Rumeli'den atmak için büyük bir kuvvet oluşturdular. 1389'da bu güçlere karşı kazanılan Kosova zaferi, sadece Osmanlılar'ın Avrupa yakasındaki gelecekleri açısından değil Balkan tarihi bakımından bir dönüm noktası oldu.

Bu zafer kısa vadede Osmanlılar'a askerî ve siyasî kazanç sağladığı gibi Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılar'a açıldı ve Sırp Despotluğu vasal hale geldi; Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya doğru ilerlemede önemli bir adım atıldı. Trakya, Makedonya, Kuzeydoğu Bulgaristan kesimi yeni fâtiplerin dayanak noktası olmak üzere Anadolu'dan gelen konar göçer Türkmenler'in, onların peşinden de zenaat ehli, şehirli ve köylü gruplarının iskânına sahne olurken Bosna, Arnavutluk bölgesi İs-

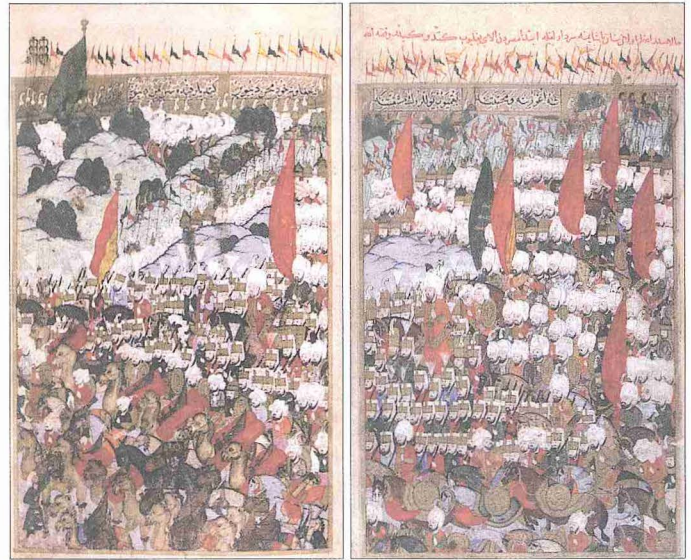
lâmlaşarak Osmanlı gücünün Balkanlar'da yerleşmesini sağlamıştır. Balkanlar'da Osmanlı idaresinin yayılması ve tutunması sadece kılıç gücüyle değil uygulanan "istimâlet" siyasetiyle de yakından ilgilidir. Özellikle yerli halkı ve feodal grupları alışık oldukları nizamın biraz tādiliyle Osmanlı yapısı içerisine eklemlenme, ağır ve çeşitlilik kazanmış vergi mükellefiyetlerini mâkul bir düzeye çekme, basitleştirme, köylülerle feodal beyler arasındaki sosyal-ekonomik-bağımlılığı kaldırma ve onları serbest Osmanlı köylüsü haline getirme, zimmî hukuk prensiplerini tatbik etme, mezhep çatışmalarını ve baskıları önleme son derece etkili olmuştur. Osmanlılar'ın bu çerçevede düşünülmesi gereken müsama-hakâr ve uzlaştırıcı gazâ anlayışının rolü bir daha vurgulanmalıdır. Bu role çok geç dönemlerde, XVII. yüzyıl başlarında bizzat yerli ruhanî çevrelerin atıfta bulunması son derece dikkat çekicidir. Balkan toprakları Osmanlı Devleti'nin ana dayanak hattını oluşturmuştur. Daha Anadolu'nun bugünkü haliyle tam olarak ele geçirilmesinden çok önce Osmanlı gücü Orta Avrupa'da yerleşmiş haldeydi. Bu durum devletin Balkan karakterinin açık bir göstergesidir. Osmanlı idaresi altında Balkanlar'da tarım gelişti, yeni kurulan şehir ve kasabalar önemli ticarî merkezler oldu. Buraların İslâmî geçmişinde, tarihî âbidelerin ortaya çıkışında Osmanlı katkısının orijinalliğini ayrıca belirtmek gerekir. Sadece hıristiyanlarla meskûn bölgelerde dahi Osmanlı uygulamasının rahatlatıcı etkisi açık şekilde kendini gösterir. Bu sistem şüphesiz zaman zaman kesintiye uğramıştır, ancak genel hatlarıyla Balkanlar'da mil-

letler mozayığının bugüne ulaşmasında Osmanlı idaresinin etkisi büyüktür.

I. Murad'ın Kosova'da şehâdetinden sonra yerine geçen Yıldırım Bayezid dönemiyle Osmanlı Devleti güçlü ve etkili bir merkezî yapılaşmaya sahne oldu. Anadolu'daki eski beylikler Osmanlı sancağı haline getirildi, geride kalan iki güç odağı Karmanoğulları ve Kadı Burhâneddin Devleti 1398'de bertaraf edildi; Orta ve Doğu Karadeniz beylikleri hâkimiyet altına alındı, Memlûk idaresindeki Malatya bölgesine kadar ulaşıldı. Anadolu'da Osmanlı bayrağı altında oluşturulmaya çalışılan bu cüretkâr siyaset batıda da bütün hızıyla sürdürüldü. Bulgar Krallığı, Dobruca Despotluğu ortadan kaldırıldı. Son Haçlılar 1396'da Niğbolu önlerinde ağır bir yenilgiye uğratıldı. Hemen ardından uzun süredir abluka altında tutulan İstanbul'un kuşatılmasına ağırlık verildi. Bu önemli hedefin elde edilmesine az zaman kalmışken doğuda beliren yeni bir siyasî mesele Osmanlı Devleti'nin tarihî seyrini değiştirecek buyut kazandı.

Orta Asya ve İran'da büyük bir devlet kurmuş olan Timur'un faaliyetleri, gazi olarak şöhreti artık her tarafa yayılan Yıldırım Bayezid'in devleti için büyük bir tehlike ve tehdit arz ediyordu. Timur'un Anadolu'da eski statüyü muhafaza ve buradaki küçük beylikler üzerinde hâmilik iddiaları, Anadolu birliği yolunda önemli adımlar atmış olan Osmanlılar için yıkıcı bir sonuca ulaşmakta gecikmedi. 1402'de Çubuk ovasındaki savaş Osmanlılar'ın mağlûbiyeti, daha da önemlisi merkezî devletin çöküşü ile neticelendi. Yıldırım Bayezid'in uzun çabaları sonucu kurduğu, merkezî yönelimi ağır basan ve bir baki-

Osmanlı ordusunun sefere çıkış merasimini tasvir eden minyatür (*Tarih-i Feth-i Yemen*, İÜ Ktp., TY, nr. 6045, vr. 11^a-12^a)

ma imparatorluk sürecini başlatan devlet modeli çöktü. Anadolu'daki eski statü yeniden ihya edildi, beyler yeniden eski topraklarına hâkim oldular, Osmanlı Beyliği ise küçüldü. Yıldırım'ın oğulları arasında taht kavgaları başladı. Bununla beraber bu çalkantılı dönemin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan imparatorluğun oluşum sürecinde ve siyasî gücün etkin hale getirilmesinde önemli payı olduğu söylenebilir. Bir bakıma Timur'un Ankara zaferi Osmanlılar açısından yeni bir devreyi aralayan araç haline getirilmiştir.

Osmanlı tahtı için Yıldırım'ın oğulları arasındaki savaş dönemi (1402-1413) "Fetret devri" olarak anılır. Süleyman, İsa, Müsa ve Çelebi Mehmed arasındaki mücadele Çelebi Mehmed lehine sonuçlandı. Rumeli'nin kaynakları bu zor ve badireli dönemde Osmanlılar'ın tamamen dağılmasını ve silinmesini önledi. Çelebi Mehmed bu uç beyleri ve kapıkulu, timar sahiplerinin desteği sayesinde duruma hâkim olabildi. Mehmed öncelikle Anadolu'daki birliği temine çalıştı. Öte yandan mahallî hânedanlara, Bizanslılar'a, Venedikliler'e, Rodos şövalyelerine, Ceneviz'e karşı yumuşak bir siyaset izledi. Timurlular'ın Anadolu üzerindeki nüfuzu daima göz önünde bulunduruldu ve ona aykırı bir harekete teşebbüs edilmedi. Çandaroğulları, Karamanoğulları sindirildi, Batı Anadolu'daki bazı beylikler kesin hâkimiyet altına alındı; Rumeli kesiminde 1430'da Selânik yeniden fethedildi ve gazâ siyasetine hız verildi. Orta Avrupa'ya doğru ilerleme kaydedildiyse de, 1440'ta Belgrad önlerinde uğranılan mağlûbiyet Osmanlılar'ı geri çekilmeye ve Macarlar'a karşı savunma savaşı yapmaya mecbur bıraktı. Fakat 1444'teki Varna ve 1448'deki II. Kosova savaşları Osmanlılar'ın Balkanlar'dan atılmayacağını ispatladı, hatta İstanbul'un fethini daha da yakınlaştırdı. Bu zorlu dönemlerde II. Murad, Oğuz-Türkmen geleneği-

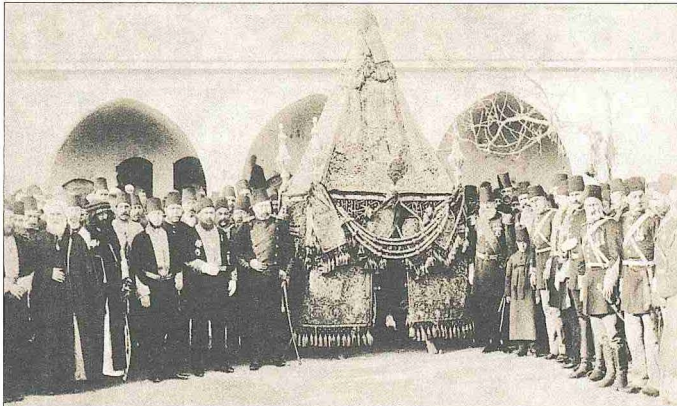
ni yeniden canlandırmaya itina gösterdi. Türk dili ve kültürünün önemli eserleri vucuda getirildi. Bunda Timur'un oğlu Şâhruh'un Anadolu üzerindeki nüfuzunu sürdürme eğiliminin de kısmî etkisi olduğu ileri sürülür. Osmanlılar, Anadolu'daki hâkimiyet iddialarını siyasî zemine taşırken eski Türk geleneğini daha açık vurgularla öne çıkarmak istemiş olabilirler; ancak bunun, kuruluştan bu yana izlenen tabii bir seyrin siyasî ihtiyaçlar noktasında öne çıkarılan bir parçası şeklinde algılanması daha uygundur.

İmparatorluğun Doğuşu. Fetret ve toparlanma devri, "Fâtih" unvanı ile anılacak olan II. Mehmed'in tahta çıkışı ile yerini "imparatorluk çağı"na bıraktı. Bu dönemde Yıldırım Bayezid zamanındaki fetih ve merkezîyetçi siyaset yeniden canlandırılıyor, anakronik bir söylemle açıklamak gerekirse Osmanlı klasik çağı başlıyordu. II. Mehmed'in ilk hedefi olan İstanbul sıkı bir kuşatmanın ardından savaşıyla alındı (1453). Bu fetih Anadolu ve Rumeli'deki toprakların birleştirilmesini sağladı. Böylece "Ebû'l-feth" (Fâtih) unvanını alan II. Mehmed, Yeni Roma'nın hâkimi sıfatıyla onun gerçek anlamda siyaseten vârisi oldu. İç siyasette daha güçlü bir mevki elde eden Fâtih merkezî idareyi güçlendirip iktidarı kendi tekeline aldı; bir dizi askerî, malî ve hukukî reforma girişti. İstanbul'un fethi Osmanlılar'ın imparatorluk sürecine girdikleri bir devrenin başlangıcı olarak yorumlanır. Gerçekten II. Mehmed cihanşümül dünyaya yüzünde tek bir hükümdar ideali gibi ütöpik, fakat tarihî temelleri olan bir yaklaşımı benimseyordu. Daha kuvvetli tonlar taşıyan bu siyasî ideal kendisinden sonra torunlarına da miras kaldı ve çarpıcı örneğini Kanûnî Sultan Süleyman'ın şahsında buldu. Osmanlı imparatorluk telakkisi tipik klasik öğeler taşıyan bir cihet arzeder; bunun XIX. yüzyıldaki emperyalizm

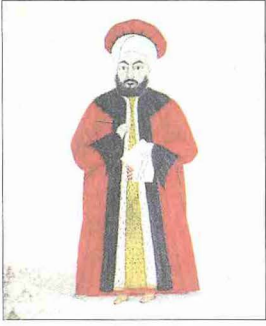
temelli, toprak bütünlüğü göstermeyen sömürgeci / koloni tipi imparatorluk kavramıyla bir ilgisi yoktur. İçinde barındırdığı muhtelif din ve dilleri, etnik grupları bir arada yaşatmaya çalışan, bu şekilde büyüyen, ayrıca cihanşümül hâkimiyet kavramından esinlenen bir siyasî yapıyı ortaya koyma amaçlı bir terminolojiye dayanır. Bu sıralarda oluşan Osmanlı imparatorluk düşüncesi köklerini bir taraftan eski Türk hâkimiyet telakkisinden alıyor, İslâmî kaynaktan besleniyor ve Doğu Roma mirasına sahip çıkarak şekilleniyordu. Fâtih Sultan Mehmed bunu kendi şahsında "han, sultan, kayser" unvanlarıyla sembolize etmiştir.

İstanbul'un alınıp pâyitaht yapılmasının ardından Rumeli'de ve Anadolu'da birçok sefer icra edildi. 1459'da Sırp Despotluğu'na son verildi, daha önce 1456'daki Belgrad kuşatması başarısız olmuştu. Ardından Mora 1458-1460 seferleriyle hâkimiyet altına alındı. 1463'te Osmanlılar Bosna içlerine uzandılar. Bir taraftan Trabzon alınıp buradaki Trabzon Rum İmparatorluğu'na 1461 yılında son verilirken diğer taraftan Kefe ele geçirilip Kırım Hanlığı da Osmanlı himayesi altına girdi. Böylece Osmanlılar doğu-batı yönelim eksenine yeni bir boyut daha kazandırdılar: Kuzey steplerine açılım. Anadolu'da Timur'un siyasetini devam ettirmek isteyen Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın saldırısı püskürtüldü (Otlukbeli 1473). Daha önce de Karamanoğulları'nın siyasî teşekkülüne son verilmişti (1468). Böylece Anadolu birliği yeniden sağlandı, Fetret döneminin geride bıraktığı meseleler önemli ölçüde çözüme kavuşturuldu. Fâtih'in İstanbul'dan sonraki en önemli hedefi olan Roma "kızıl elması" ise 1480'de İtalya'ya asker çıkarılıp Otranto'da bir köprü başı tutulmasına rağmen padişahın 1481'de âni ölümü yüzünden sonuçsuz kaldı.

Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra II. Bayezid'in tahta çıkışı ile gerçekleştirilen reformların çoğu yumuşatıldı veya ortadan kaldırıldı. Aslında Fâtih'in imparatorluğun oluşumu yönündeki siyasî, askerî ve malî uygulamaları sadece askerler ve ulemâ arasında değil içten içe halk kitlelerinde de muhalefete yol açtı. Kaynakların sonuna kadar kullanımı, bunu telâfi edebilmek için yeni vergilendirme, yaşanan ağır enflasyon genel bir hoşnutsuzluk doğurdu. Büyük ve aleni tepki ulemâ arasında kendini gösterdi. Bu iç tepkiler, çeşitli muhalefet odaklarının daha Amasya'daki şehzadeliği sırasında II. Bayezid'in yanında toplanmasına vesile ol-

XIX. yüzyılın sonlarına ait bir fotoğrafta sürre alayı (İÜ Ktp., Albüm, nr. 91313)

Bir Osmanlı
sefiri
(Ü Ktp., TY,
nr. 6096)

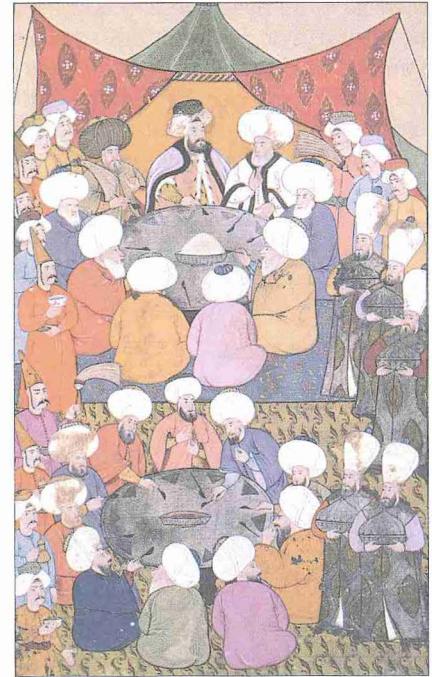
du. II. Bayezid tahta çıktığında bu muhaliflerin taleplerine uygun hareket etti. Özellikle hükümdara serbestçe hareket etme yetkisi tanıyan örfî uygulamaların frenlenmesi dikkat çekicidir. Bu çerçevede şer'î esaslar daha ön plana çıkarıldı ve giderek XVI ve XVII. yüzyıl boyunca devletin temel hukukî unsurunu oluşturan bu esaslar olgunlaştırıldı. Örfî tatbikat şer'î çerçeveye sıkı sıkıya sınırlandırıldı. Fâtih'in gerçekleştirdiklerine bir tepki dönemi olarak yorumlanan II. Bayezid'in saltanatı zamanında Cem Sultan hadisesi Osmanlı Devleti'nin dışarıda aktif bir siyaset izlemesini engelledi. Fakat yine de Karadeniz hâkimiyetini tam olarak sağlayıp kuzey stepeleri ve Tuna vadisinin verimli topraklarına ulaşmada çok önemli iki liman şehri Kili ve Akkirman zaptedildi (1484). Mora yarımadasındaki güçlü Venedik istihkâmları olan Modon, Koron ve İnebahtı ele geçirildi. Bu küçük gibi görünen adımlar, neticeleri itibarıyla son derece önemli olup bundan sonra sınır hattına yönelik hareket planlarına temel teşkil etti. Bu durum bir taraftan Kuzey Avrupa'ya, diğer taraftan Akdeniz'e ve daha güneye açılma bakımından dayanak noktalarını oluşturdu. Öte yandan denizciliğe önem verilen bu dönemde İspanya'dan göçe mecbur edilen Endülüslü müslüman ve yahudiler Osmanlı ülkesine taşındı. Bu sıralarda hızlı bir gazâ siyaseti takip edilmemekle birlikte hukuk sahasında ve iç idarede önemli değişiklikler meydana getirilmişti.

XVI. yüzyıl başlarından itibaren Sünniliği bir devlet siyaseti haline getirme eğilimi güçlenen Osmanlılar için doğuda baş gösteren ve Anadolu'nun emniyetini sarıyan Safevî Şahı İsmâil'in faaliyetleri çözümlenmesi gereken önemli bir mesele oluşturdu. Bu aynı zamanda mezhep boyutunu da öne çıkardı ve siyasi-dinî bir çatışma alanına dönüştü. Geniş ölçüde Anadolu'daki Türkmen boylarının vücut verdiği Safevîlerin yeni bir siyasi-dinî ideolojisiyle ortaya çıkıp Osmanlı-Sünnî idaresine alternatif bir yönetim vaad eden propaganda-

sinin fethi, Osmanlı siyasi gücünü İslâm dünyasında üstün konuma getirdiği gibi iktisadî gücünü de arttırdı. Osmanlılar'ın Arap dünyasında hâkimiyetleri, genel hatları itibarıyla bu kesimdeki sosyal ve ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirdi. Arap şehirleri gelişti, ticarî hayatta canlılık başladı, bilhassa milletlerarası ticaretle önemli adımlar atıldı. Osmanlı döneminin karanlık devir olarak takdimi ise XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Batılı güçlerin Arap topraklarındaki sömürgeleştirme zihniyet ve hâkimiyetlerinden kalma olumsuz propagandanın yansımalarıdır. Osmanlı idaresi altında İslâm'ın mukaddes yerleri dış tehditlerden korunduğu gibi bölge halkı ekonomik yönden desteklendi, en sıkıntılı anlarda bile "surre" adı altında buraya nakdî yardım yapılması itina ile sürdürüldü, zengin vakıflarla desteklendi.

Kanûnî Sultan Süleyman dönemiyle Osmanlılar'ın Avrupa'daki gücü yeniden etkili olmaya başladı. Osmanlılar Batı siyaset arenasında bir denge unsuru haline geldiler. 1521'de Belgrad'ın, 1522'de Rodos'un zaptı Avrupa'ya karşı karadan ve denizden yönelişlerinin ilk adımlarını oluş-

1132 (1720) yılı şenliklerinde verilen ziyafeti tasvir eden bir minyatür (Sumnâme-i Vehbî, TSMK, III. Ahmed, nr. 3595, vr. 49^b)

turdu. 1526 Mohaç zaferiyle müstakil Macar Krallığı sona erdirilerek Orta Avrupa'ya yerleşme süreci başlamış oldu. Osmanlılar kendilerine bağlı bir Macar Krallığı tesis ettiler. 1529 Viyana kuşatması ve 1532 Alman seferi hem bu krallığı himaye, hem de imparatorluğun Alman kanadını idare eden Habsburg İmparatoru V. Karl'ın kardeşi I. Ferdinand'a gözdağı vermeyi amaçlamıştı. 1538'deki Boğdan seferi ise Karadeniz'in kuzeyindeki sınırları Bender ve Özi'yi içine alacak şekilde genişletti. Karadaki mücadele bilhassa Fransa'nın teşviğiyle denizlere sıçradı. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı donanmasının başında Akdeniz'deki faaliyetleri ve 1538 Preveze Deniz zaferi Batı Akdeniz'in kontrolünü sağlamış, Kuzey Afrika'da yeni beylerbeylikler kurularak ilerleme temin edilmiş, 1541'de V. Karl'ın Cezayir çıkartmasının başarısızlığa uğratılması, 1543, 1552, 1553 Osmanlı-Fransız müşterek harekâtları, 1560 Cerbe'nin fethi Kuzey Afrika'daki İspanyol emellerine set çekmişti. Ancak Rodos'tan çıkarılan şövalyelerin sığınağı olan Malta adası alınamadı (1565). Orta Avrupa'da Macar Krallığı'nın himaye siyasetinden vazgeçilerek Budin merkez olmak üzere bir beylerbeylik kurulmuştu (1541). Macar Kralı Zapolyai'nin oğluna ise Erdel tarafları verilmiş, 1550'lerden itibaren Tırnışvar kesiminde faaliyet gösterilerek burası da bir beylerbeylik yapılmış, ayrıca Slovakya'da önemli ilerlemeler sağlanmış, Kanûni'nin son seferi Sigetvar Kalesi'nin fethi ve bu bölgelerdeki hâkimiyetin perçinlenmesi ile sonuçlanmıştı (1566). Osmanlılar'ın bu dönemde Batı dünyasını hedefleyen yayılması Avrupa'daki siyasî ortamı etkilemiş, Habsburg İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı meseleler, İngiltere ve Fransa gibi millî monarşilerle giriştiği mücadeleler, yeni bir mezhebî akım

olarak Protestanlığın yayılması ve bunun getirdiği iç karışıklıklar söz konusu etkiye belirleyici olmuştur. Bir bakıma bugünkü modern Avrupa'nın teşekkülünde bütün bu faaliyetlerin doğrudan veya kısmen payı vardır. Avrupa'da oluşan ve bugün dahi zihinlerden silinmemiş olan büyük tehdit algılamasının da yine XV ve XVI. asırlardaki Osmanlı merkezli siyasî gelişmelerle ilgisi bulunmaktadır.

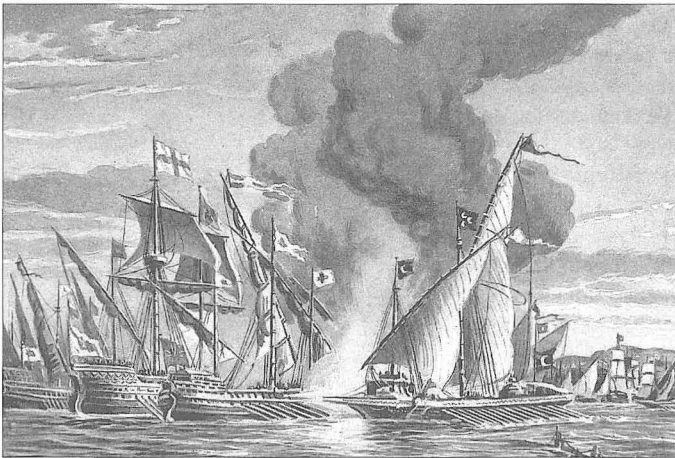
XVI. yüzyılın yirmili yıllarında doğu kesimindeki durum henüz endişe verici boyutlarda değildi. Ancak Osmanlılar'ın Avrupa'daki meşguliyetlerinden istifadeyle Mohaç seferi sırasında Anadolu'da Safevîler'in yoğun faaliyetleri yüzünden yeni karışıklıklar ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak Safevî problemine kesin bir netice verilmesi için harekât planı yapıldı. 1534'te İrakeyn Seferi sonucu Tebriz ve Bağdat alındı. 1543'te Tebriz'e yönelik bir gözdağı seferi daha icra edildi. Nahçıvan seferi neticesinde 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile savaflara son verildi. Bu mücadelede, Osmanlılar'a Tebriz'in dahil olduğu Azerbaycan kesiminde ve İran'da hâkimiyetin geçici olacağını göstermiş, Safevîler'i belirli bir sınır bölgesinde tutma mecburiyetini ispatlamıştı. Aslında bu sınır hattı günümüze uzanan çizgide tarih boyunca pek değişme göstermeyecektir. Bu seferlerle Safevîler'in sökülüp atılması mümkün olmadı, ancak Bağdat'tan Basra'ya uzanan kesim Osmanlı kontrolüne girdi.

1538'de Portekizliler'e karşı Hint seferine çıkıldı ve onların faaliyetleri engellenmeye çalışıldı. Kızıldeniz ticaretini yeniden canlandırmak, mukaddes yerleri korumak için Yemen ve Habeşistan'ın kuzeybatısında yeni fetihler yapıldı ve beylerbeylikler kuruldu (Habeş beylerbeyliği, 1555). Bö-

lece Kızıldeniz'in iki yakasına hâkim olan Osmanlılar, Portekizliler'i Kızıldeniz'e sokmadıkları gibi onların bu sulardaki geleceklere de mâni oldular, ticareti canlandırıp Kahire ve Suriye limanlarını eski şaşalı günlerine kavuşturdular.

Veziirâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın o günün şartları içerisinde gerçekleşmesi güç projeleri bu devre bambaşka bir mahiyet verir. Süveyş Kanalı'nı açıp Hint denizine ağırlık verme, kuzeyde Kazan (1552) ve Astarhan'ı (1556) ele geçiren, Orta Asya'dan batıya uzanan, tarihi ticaret ve hac yollarını kesen Ruslar'ı engelleme ve Orta Asya ile irtibatı sağlamak için Don-Volga kanalını açma, Endülüs müslümanlarını destekleyerek Avrupa'yı hiç beklemedikleri bir cihetten, İspanya'dan tehdit altında tutma projeleri Osmanlılar'ın dünya siyasetindeki ağırlıklarının bir görüntüsünü oluşturdu. Ancak bunların hiçbirisi gerçekleşmedi. Bunda da Osmanlılar'ın ilgi odaklarının Kıbrıs'a ve ardından İran tarafına çevrilecek olması önemli rol oynadı. Stratejik önemi büyük Kıbrıs Venedikliler'den alındıysa da (1570-1571) Osmanlı deniz gücü 1571'de İnebahtı'da ağır bir darbe yedi. Ancak Osmanlılar buna yeni ve daha güçlü bir donanma ve Tunus'un fethiyle (1574) cevap verdiler. Böylece İspanyollar'ın Kuzey Afrika'ya hâkim olma iddialarını tamamen engellendi. Akdeniz'in doğu ve batı ucunda bu iki büyük gücün nihai karşılaşması, İspanyollar'ın ağırlıklarını Akdeniz'den çekip Atlantik ötesi kolonilerine kaydırmasıyla sonuçlandı. Osmanlılar ise Akdeniz'de âdeta yalnız kaldılar, fakat bunun askerî faydası önemsizleşti, ticaret ve buna bağlı korsanlık faaliyetleri etkili olmaya başladı.

Kuzey Afrika'da Fas'a kadar nüfuz sahasını uzatıp Atlantik'e dayanan Osmanlılar için bu ulaşılabilecek en son sınırları oluşturdu, etkili bir Atlantik siyaseti izlemeye teşebbüs bile edilmedi. 1578'de Fas'ta cereyan eden Üç Kral Savaşı ile Portekiz Krallığı'nın geleceği tayin edilirken aynı yıl Osmanlılar, Safevîler ile büyük bir mücadele başlattılar. Bu defa Kafkaslar'a doğru etkili ve kalıcı bir siyaset izlemeye çalıştılar, hatta Hazar kıyılarına kadar ulaşıtlarsa da bu hâkimiyeti perçinleyen 1590 barışının ardından I. Abbas'ın tahta çıkışı ile 1603'te yeniden savaş başladı. Aralıklarla devam eden bu uzun savaşlar 1590 barışı ile elde edilen pek çok toprağın terkiiyle sonuçlandı ve İran kesimindeki hâkimiyetin geçici olduğunu bir kere daha gösterdi.

Osmanlı döneminde bir deniz savaşını gösteren tablo (İstanbul Deniz Müzesi)

Batıda ise 1593'te başlayan ve on dört yıl süren uzun savaş, sınırlarda çok önemli değişiklikler yapmamak ve 1596'da Haçova'da önemli bir zafer kazanılmış olmakla birlikte Osmanlı askerî teşkilâtının teknik yetersizliklerini açık olarak gözler önüne serdi. Osmanlılar'ın karşısında artık daha organize ve güçlü müttefik orduları vardı. Yeni harp taktikleri, ateşli silâhların yaygın olarak kullanımı beraberinde yeni askerî grupların istihdamı problemini de getiriyordu. Sisteme uymayan timarlı sipahilerin önemsizleştirilmesi, bunların yerine tüfek kullanmakta mahir Anadolu gençlerin (sekban), yerli kulların istihdamı ordunun yapısında radikal bir değişime yol açmıştı. Bu ayrıca zincirleme olarak bürokrasiyi, malî yapıyı da çeşitlendirip değiştirdi. Osmanlılar bu geçiş muhtelif sıkıntılara rağmen pratik çözümlerle gerçekleştirebildiler. Bu sayede karşı karşıya kaldıkları ciddi problemleri, gerek uzun savaşlar gerekse Doğu'da ve içeride Celâlî ayaklanmalarıyla yüz yüze gelmiş olmalarına rağmen çok büyük hasara uğramadan atlatabildiler. Yine de Anadolu'daki sosyal patlamanın önemli bir kargaşaya ve değişime yol açtığı açıktır. Doğuda ve batıda iki cepheli bir savaş yapmak zorunda kalan Osmanlılar, Habsburglar'la 1606'da Zitvatorok Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşma Osmanlı diplomasi tarihi bakımından bir dönüm noktası oluşturdur. Safevîler ve Habsburglar'la yapılan iki cepheli savaş diğer ekonomik ve sosyal sebeplerle Osmanlı sisteminde derin yaralar açtı. Celâlîler, Anadolu'nun her tarafını altüst ettiler, Suriye ve Lübnan bölgelerinde Canbolatoğlu ve Ma'noğulları isyanları patlak verdi. Her iki isyan kuvvet yoluyla bastırıldıysa da (1607) Anadolu'daki bazı isyanlar, ancak âsi liderlere tâvîzkâr davranıp hükümete bağlılığını temin için kendilerine idarî görevler verilmek yoluyla yatıştırılabildi. Fakat 1595-1610 yıl-

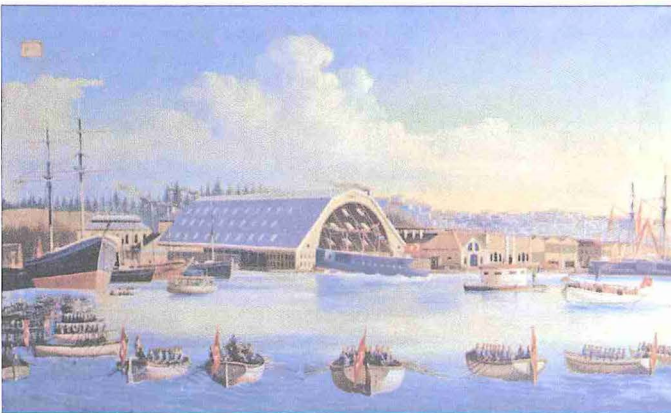
ları arasında büyük bir karışıklık yaşanmış ve Osmanlı kaynaklarında bu döneme "büyük kaçgunluk" adı verilmiştir.

Bu devreden sonra Osmanlılar, batıda kendi topraklarını korumaya yönelik faaliyetlerde bulunacakları bir safhaya giriyorlardı. Doğuda ise uzun süren sonuçsuz hareketler maliyeti daha da sarstı. Keşifler çağı sonrasının bütün Avrupa'sını kaplayan iktisadî bunalım da buna eklenince değişim içindeki Osmanlı sisteminde bazı bocalamalar baş gösterdi. Bunlar pratik çözümlerle halledilmeye çalışıldı. Dönemin islahat yazarları, bütün bu değişim sürecinin çok da farkında olmayarak sistemin "kânûn-ı kadîm"e dönüşle düzelebileceği fikrini savundular. Bunların yazdıkları daha sonra modern değerlendirmelere de yansdı. Fakat bunun bir çözüm olamayacağını işin içindeki vezirler ve bürokratlar açık şekilde görüyorlardı. Onların biraz da pragmatik yaklaşımlarla aldıkları tedbirler bazı önemli karışıklıklar, hatta II. Osman'ın kanlı bir ihtilâle devrilmesi gibi olaylara rağmen uzun vadede rahatlatıcı etkisini gösterdi. II. Osman'ın ve IV. Murad'ın gazi hükümdar, her şeyi kendi tekelinde tutmaya çalışan padişah tipini canlandırma çabaları, hânedanın XVII. asırdan itibaren kazandığı yeni görünüşü içerisinde geleceğe yönelik olarak IV. Mehmed ve özellikle II. Mustafa dışında önemsiz kaldı.

XVI. yüzyıldan beri aralıklarla süren İran ile mücadele ancak IV. Murad'ın bizzat idare ettiği Revan ve Bağdat seferlerinin ardından imzalanan 1639'daki Kasrîşîrin Antlaşması ile sonuçlandırılabilirdi ve bu barış ile sadece Bağdat, Van, Kars, Kuzey Irak bölgelerindeki Osmanlı hâkimiyeti tasdik edilmiş oldu. Erdel-Eflak ve Boğdan'ın emniyeti için Osmanlılar bir süre Lehliler ve Kazaklar'la uğraşmak zorunda kaldılar. Hatta II. Osman 1621'de ordunun başında Hotin önlerine kadar gitmişti.

Osmanlılar'ın değişim yaşadığı sıralarda 1618'de başlayıp 1648'e kadar süren ve bütün Avrupa'yı etkileyen Otuz yıl savaşları döneminde kendilerine yönelik bir Osmanlı hareketâtından çok endişelenen Avusturyalılar, 1645'te Osmanlılar'ın Girit batağına saplanmaları yüzünden oldukça rahat bir nefes aldılar. Osmanlılar Girit'i tam olarak ancak 1669'da Kandiye'nin düşüşüyle hâkimiyet altına alabileceklerdi. Bu sırada içeride iktidar çekişmesiyle boğuşan Osmanlılar, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadârete getirilmesiyle batıda yeni bir atılım içerisine girdiler. Onun sert politikası içeride sükûneti sağladı, Venedikliler'in Boğaz ablukası kaldırıldı, Dalmasya sahillerinde ilerleme sağlandı (1657), Erdel politikasına ağırlık verildi. 1658'de batı sınırında Varad eyaletini kuran Osmanlılar 1662'de ciddi şekilde Erdel meselesinin üzerine gittiler. Habsburglar'la yeni bir savaş başladı. 1663'te Slovakya'da Uyvar fethedildi, böylece batıda en geniş sınırlara ulaşılmış oldu. Yeni alınan yerlerde Uyvar eyaleti teşkil edildi. 1672'de Kamaniçe alındı, Podolya ve Ukrayna 1676 Zorawna barışı ile Osmanlı nüfuzu altına girdi. Ardından 1678'de Osmanlı orduları Ukrayna içlerinde Kiev yakınlarındaki Çehrin'e ulaşıp burayı yıktı. 1681'de ilk Osmanlı-Rus antlaşması Batı Ukrayna'daki Osmanlı nüfuzunu tasdik etti. Bu ilerlemeler 1656'dan sonra Osmanlı gazâ gücünü yeniden hızlandırmış, 1683'teki Viyana kuşatması ile de doruk noktasına ulaşmıştı. Ancak başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatma ve sonrası Osmanlılar için tam bir felâket oldu. Uyvar (1685) ve Budin (1686) elden çıktı. 1691'de Salankamen ve 1697'deki Zenta bozgunları her şeyin sonunu oluşturdu. 1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlılar'ın 1526'dan bu yana mücadele verip genişlettikleri sınır bölgelerinin elden çıkması ile sonuçlandı. Osmanlılar bu uzun mücadeleler sırasında ilk defa karşılarında geniş bir cephe buldular. Venedik, Habsburg ve Ruslar'la topyekün olarak batı sınırlarında cereyan eden savaşlarda önemli ölçüde sarsıldılar. Orta Avrupa'dan geri çekiliş Osmanlılar'ın aslî dayanağı olan Balkanlar'daki durumlarını da yavaş yavaş etkileyeceği bir devri aralamakta gecikmedi. Osmanlılar, bu bölgeleri ve Eflak-Boğdan'ı korumaya yönelik hareketlere daha çok önem vermeye başlayacaklardı.

1683'ten sonra askerî alandaki yetersizlik, Osmanlılar için yeni savunma ihtiyaçlarını beraberinde getirdi. Görünüşte padişahı etkisi altına alan Şeyhülislâm Fey-

Taşkızak
Tersâne-i
Âmiresi'ni
gösteren
yağlı boya
tablo

zullah Efendi'nin şahsına yönelik gibi olan 1703'teki Edirne Vak'ası söz konusu çözü- lüşün bir tepkisi niteliğini taşıyordu. Kar- lofça'nın rövanşını alma fikri Osmanlı dev- let adamlarının zihninden asla silinmemiş- ti. Kıvılcım Ruslar'ın kuzeyden hareketlen- mesiyle yeniden alevlendi. Ruslar'a Polta- va'da mağlûp olan İsveç Kralı IX. Karl Os- manlılar'a sığındı. Ruslar'ın Osmanlı sınırlarındaki ağır tahrikleri, Lehistan meselesi Osmanlılar'ı yeni bir sefere sürükledi. Bal- tacı Mehmed Paşa 1711'de Prut'ta Rus Çarı Petro'yu durdurdu. Rus çarı burada ağır bir yenilgiden son anda kurtuldu. Ardından Venedik ve Avusturya ile savaşlar yapıldı. Venedikliler'e karşı kazanılıp çıktı, kaybedilen Mora yarımadası ve bazı Ege adaları geri alındı. Bu hızlı zafer Osma- nlılar'a yeni ümitler verdi. Kaybedilen Mac- car topraklarını geri alma, hatta Roma'yı ele geçirme niyeti ciddi şekilde gündeme getirildi. Savaşı ilân eden taraf ise Avus- turya oldu. Mücadele Péterváradin'de yapı- lan savaşla (1716) Avusturya lehine dön- dü, Belgrad Kalesi kaybedildi. 1718 Pasa- rofça Antlaşması ile Tımsıvar bölgesi, Kü- çük Eflak ve Belgrad Avusturya'ya bira- kıldı. Böylece XVI. yüzyıldan beri elde tu- tulan ve parça parça elden çıkan Maca- ristan tamamıyla kaybedilmiş oluyordu.

Osmanlılar bu devrede her şeyin artık savaşla kazanılamayacağını, masa başın- da da bunun temin edilebileceğini ve dip- lomasinin önemini anlamaya başladılar. 1718'den 1730'a kadar nisbeten müref- feh bir dönem yaşandı, Batı kültür ve me- deniyetine ilgi arttı. Sonradan "Lâle Dev- ri" denen bu dönemde teknik bazı ilerle- meler kaydedildi. 1730'daki Patrona İsya- nı bu dönemin sonunu oluşturdu. Bu sıra- larda 1723'te İran ile yeniden savaş baş- lamıştı. 1732'deki antlaşma barış getir-

medi, 1733'ten itibaren yeniden tırma- niş gösteren savaşta Osmanlılar'ın Batı- da yeni problemlerle karşı karşıya kalma- ları (1736) sonucu İran Şahı Nâdir başarı kazandı. 1746 antlaşması ile Kasrîşirin'de kararlaştırılan sınırlara dönüldü. Nâdir Şah bu mücadeleler sırasında Ca'ferîliğin be- şinci mezhep olarak tanınması, böylece aradaki anlaşmazlık ve çekişmenin gide- rilmesi teklifinde bulunduysa da Osma- nlı ulemâsı bunu şiddetle reddetti. Böyle- ce İran'ı yalnız bırakma siyaseti sürdürül- dü. Bu arada batıda Avusturya'nın Bosna ve Eflak'a karşı hücumuyla başlayan sa- vaş Osmanlılar'ın başarısıyla sonuçlandı. Belgrad geri alındı. 1739'da burada im- zalanan antlaşmayla Pasarofça'da alınan yerler Osmanlılar'a iade edildi. Ayrıca Kı- rım'a saldırıp ardından Yaş ve Hotin'i alan Ruslar da işgal ettikleri yerleri geri verdiler. Azak Kalesi yıkılarak iki devlet arasın- da tampon bir bölge oluşturuldu.

1739'dan sonra otuz yıl savaşmayıp barış siyaseti takip eden Osmanlılar buna 1768'e kadar dayanabildiler. Ruslar, Eflak ve Boğdan'a girip Kırım'ı işgal ettiler, İngi- lizler'in desteğiyle Akdeniz'e gelip Çeşme- de Osmanlı donanmasını yaktilar (1770). Kozluca mevkindeki büyük Osmanlı boz- gunu 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile neticelendi. Bu antlaşma Kırım'ı müs- takil hale getiriyor, Ruslar'a Ortodoks aha- li üzerinde mânevî destek sağlıyor, Kara- deniz'i Rus gemilerine açıyordu. Bundan sonra Osmanlılar bütün ağırlıklarını Kırım üzerine çevirecekleri bir döneme girdiler. XVIII. yüzyılın son çeyreğine doğru Os- manlılar batıda ve doğudaki rakipleriyle etkili şekilde mücadeleyi sürdürmüşlerdi, çoğunlukla da askerî açıdan başarılı ol- muşlardı. Ancak 1768 savaşı Osmanlı as- kerî sistemindeki acıklı tabloyu göz önü-

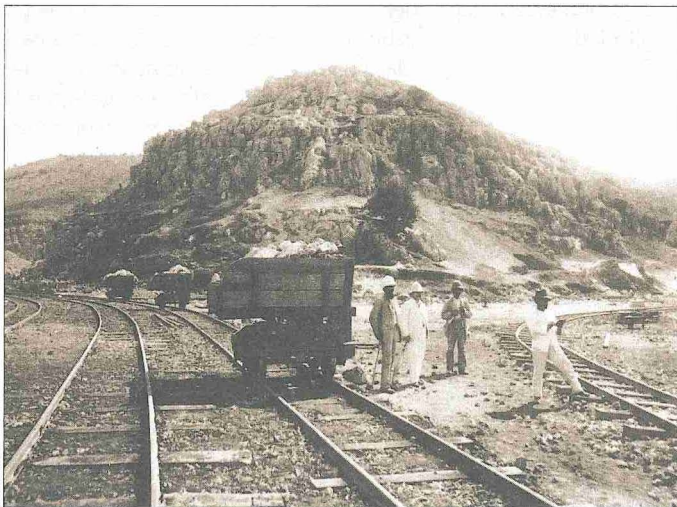
ne sermekte gecikmedi. Askerî alanda reform ihtiyacında Batılı örnekleriyle yola çıkma anlayışı iyice yerleşti, özellikle bu devreden itibaren âdetâ tek çare olarak görülmeye başlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

Hammer (Atâ Bey), I-X; Zinkeisen, *Geschichte*, I-V; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarası- na", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 57-117; *Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries* (ed. J. Cesar - F. Hejl), Prag 1978; W. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion: 1000-1020/1591-1611*, Berlin 1983; E. Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)* (trc. Orhan Esen - Yılmaz Öner), İstanbul 1986-88, I-II; C. Imber, *The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1481*, İstanbul 1990; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (ed. R. Mantran, trc. Server Tanilli), İstanbul 1991, I; E. Eickhoff, *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, Stuttgart 1992; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993; M. Fahrettin Kirzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elle'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1993; Feridun M. Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi: Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 1-60; a.m.f., "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IX, 501-520; a.m.f., "Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve Yansımaları", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri*, Ankara 2003, s. 33-48; a.m.f., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Türkmen Dünyası*, İstanbul 2005; İdris Bostan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinin Deniz Politikası", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 185-195; *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491-1992*, Ankara 1999; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara 1999, I, 37-132; a.m.f., *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik Çağ: 1300-1600* (trc. Ruşen Sezer), İstanbul 2003; *Ottoman, Hungarians and Habsburgs in Central Europe* (ed. G. David - P. Fodor), Leiden 2000; P. Štepanek, "Zitvatorok (1606) ve Vasvar (1664) Anlaşmaların Arasında Orta Avrupa'da Osmanlı Siyaseti", *Türkler*, IX, 730-737; Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004; N. Jorja, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, I-IV; P. Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, 1402-1453" (trc. Halil İnalçık), *TTK Belleten*, IV/27 (1943), s. 557-582; R. A. Abou el-Haj, "Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi" (trc. Yasemin Saner Gönen), *TT*, XXXII/191 (1999), s. 38-44; XXXII/192 (1999), s. 40-45.

FERİDUN EMECEN

XX. yüzyıl başlarına ait Anadolu demiryolu inşaatını gösteren bir fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.490)

B) Yakın Dönemler (1774-1922). XVIII. yüzyılın sonlarına doğru başlayan dönemde Osmanlı Devleti kaçınılmaz olarak yapısal değişimler içine girdi ve müteakip yüzyılın başından itibaren de Avrupa kıyaslamasına göre özellikle askerî alanda gerilemiş olduğunun farkına varıp kendini köklü bir şekilde yenilemenin yaşam meselesi